

PIKAD VOKAALID JA HÜPERKORREKTSUSE KEERDSÕLMED

Aastat nelikümmend tagasi kirjutati eesti keeles veel India kultuurist pärit sõnad nii, nagu nad olid fikseeritud Eesti Entsüklopeedias XX sajandi 1930. aastatel. Näiteks *brahmiin*, *atman*, *samsara*, *joga*. Selline kirjpilt vastab enam-vähem muude Euroopa keelte omale. Kunagi, minu mäletada sama aastasaja seitsmekümnendatel asendati need sanskriti originaalsõnade vokaalide pikkust arvestavate vormidega *braahmin*, *aatman*, *jooga* jt. Usun, et samal ajal sai ka *penis*'est *peenis*, ent ka *buddhism*'ist *budism*. Niisiis oleks nagu ühelt poolt püütud olla korrektsem ja meie ortograafias täpsemini edasi anda sõnu nii, nagu nad originaalkeeltes häälduvad, teiselt poolt on sõnu jälle tugevasti eesti keelega mugandatud. Arusaamatuks jääb, miks nõuame üpris võõrapäraselt *braahman*'it, ei luba aga analoogset *buddhism*'i. Eestipärasuse püüd on jäänud poolikuks ja mõnikord on viinud ka ületaotlustele. Nii on mõni taevatähtede nimi nagu Deneb ja Mizar saanud endale ilmaaegu pikad vokaalid: mõningates väljaannetes *Deeneb* ja *Miitsar*. Mõlemad tähenimed on araabia algupära, *Deneb* näiteks on mugandus sõnast *dhanab* (vokaalid lühikesed), mis tähendab lihtsalt saba, siin konkreetset meil Luigena, araablastel Kanana tuntud tähtkuju saba. Et paljudes raamatutes kirjutatakse ka praegu *Deneb*, ei ole küll põhjust pika vokaaliga vormi juurutada. Kui muutsime aatmani ja braahminid, peaks ju süsteemsuse huvides viima originaalkeelele lähemale ka muudest keeltest pärit sõnad. Ons mõistlik säilitada vene keelest

üle võetud sõna *šariaat*, mille araabia originaal on klassikalises keeles *šari'atu(n)*, tänapäeva kirjakeeles aga *šari'a*? Inglise keeles kirjutatakse näiteks *sharia law*. Kui kirjutame *šariaat*, tuleks sama loogika järgi kirjutada ka *al-kaidaat*. See alust või vundamenti tähendav sõna on klassikalises keeles *al-qa'idatu*, nüüdisajal *al-qa'ida*. Populaarne naisenimi *Laila* või *Leila* (murretes on vana keele *a*-st ja ka *i*-st sa geli saanud *e*) peaks siis olema *Lailaat*.

Ei ole ilmselt mõistlik muuta keeles juba omaseks saanud sõnade õigekirja, usun aga, et aatmanite ja braahminitega ei ole eestlane veel eriti kohanenud, nii võiksime rahulikult jääda vanade, esimese iseseisvusaja vormide juurde. Ma ise ei poolda ka vormi *budism*, sest tegu on ikkagi *Buddha*'ks hüütud inimese rajatud religiooni või mõttevooluga, mitte tuletisega inglise sõnast *buddy*. Kahtlen sügavalt, kas on mõtet rangelt jälgida reeglit, et võõrast päris- või kohanimest tuletatud eestikeelne üldnimi, omadussõna vms sõna peab jälgima eesti oma häälduse ja õigekirja reegleid, ühesõnaga, et sõnale suffiksi lisamine peab muutma sõnatüve ortograafiat. Arvan, et olgu siis tegu võõrapärase sõnaga või ei, on siiski olulisem säilitada algvormi ja tuletise sarnasus. Püüd kirjutada näiteks Põhja-Ameerika pärisrahvaste nimed või loomatõugude nimed tingimata eestipäraselt on keelde toonud kummalisi vorme, mille seost rahvusvaheliselt kasutatavate sõnadega on mõnikord üsna raske tabada. Näiteks keelte nimed *tšokto*, *tšerokii*, *mohoogi*, *oseidži*... Nende keelte ja rah-

vaste kohta ei ilmu eesti keeles oletatavasti kunagi ühtki originaaltest, meie loeme neist valdavalt ingliskeelsetes väljaannetes ja on vaja veidi nutikust, et tunda nimetatutes ära ingliskeelsed ja rahvusvaheliselt käibivad *choktaw* (ka *choctaw*), *cherokee*, *mohawk* ja *osage*. Ingliskeelsetest sõnadest eesti-keelse tuletamine pole eriti keeruline, kuidas aga näiteks leiab indiaanivõõrkeelse koolilaps internetist infot mohawkide kohta, teades vaid eestikeelset sõna? *Summum ius, summa iniuria*.

Kahtlen, kas on põhjust eesti keeles luua omaette võõraste kohanimede kirjutamise traditsioon: sümpaatiat Gruusia vastu saab avaldada ka teisiti kui hüperkorrektselt kirjutades senise *Tbilisi* ja *Poti* asemel *Thbilisi* ja *Phothi*, kui kõik teised ladina tähestikku kasutavad maad on jäänud vanade vormide juurde. Gruusia keeles on klusiilid kas aspireeritud või ejektiveeritud, meie sulghäälikute sarnaseid see keel ei tunne. Ons vaja gruusia häälduse eripära meie ortograafias märkida? Mõtleme sellele, et inglise *t* ja *d* häälduvad üpris teistmoodi kui samade tähtedega märgitud eesti keele häälikud, ent me ei pea vajalikuks seda eraldi märkida, niisama kui me ei märgi vene *л* erinevust meie *õ*-st. Kui oleme tubli sada aastat rääkinud-kirjutanud *Gruusiast*, pole vaja praegu üle minna *Georgiale*. On ka raske uskuda, et teaksime, kuidas üks või teine vähem tuntud gruusia koha- või isikunimi algkeeles täpselt hääldub, nii pole väga loogiline märkida mõnes meile tuttavas sõnas püüdnud aspireeritud klusiili.

Oleme harjunud sõnadega *marksism* (mitte *marxism*), *leninism*, *darwinism*, kirjutame *leninlik* ja *darwinlik*, mitte *leeninlik* ega *daavinlik*. Ka siin pole loogika järjekindel ja eestipärastamisel on piirid. Viimastel aegadel on saanud küllalt tavaliseks häälduspärase kirjutamise tavast (olgu ta fikseeritud range reeglina või ei) mööda hiilida. Vaevalt kirjutame *tolkiinlik*, *bleerlik*, *tšaaves-*

lik, oletatavasti jäädakse ikka vormide *tolkienlik*, *blairlik*, *chavezlik* juurde, eeldamata, et iga kirjaoskaja eestlane teab Tolkieni nime õiget hääldust või viib Tony Blairi kokku tuletisega *bleerlik*, mis ju ka ei vasta eriti täpselt nime hääldusele originaalkeeles.

Omaette küsimus on, mida üldse tuleks eestipärastada. Viimasel ajal on mitmed eksootilised lilled saanud päris eestikeelsed nimed. *Phalaenopsis* on kuuking, *Encyclia* kalmaarkäpp, *Paphiopedilum* veenuseking, *Zygopetalum* sinikäpp. Neist ainult *Paphiopedilum* on enam-vähem ladina-kreekakeelse nime tõlge, ülejäänud on omaloomingulised. Samal ajal on osa orhideede nimesid esialgu veel ladinapärase, nagu ludiisia, tsümbiidium või dendroobium. Kui oleme vähegi realistid, teame, et infot orhideede kohta ei ole eesti keeles piisavalt, nii tuleb seda ikka otsida võõrkeelsetest väljaannetest, ennekõike internetist. See on võimalik vaid siis, kui teame lille ladinakeelset nime. Nii võibki küsida, kas neid eestikeelseid, mõnikord täiesti vaikimisi nimetusi ikka on vaja või oleks targem jääda ladinapärase juurde. Mida teeb inimene, kes ostab lillepoest lille, mille nimi on näiteks ämblikkäpp, kui ta tahab täpselt teada, kuidas teda hooldada, teadmata (ei pruugi teada ka müüja), et tegemist on perekonnaga *Brassia*?

Usutavasti on paljud üleaarused pikad vokaalid tulnud eesti keele kirjapilti saksa või vene keele kaudu, kus ju lahtise silbi vokaal hääldub automaatselt pikana. Nii on ilmselt sõnadega *Araabia*, *Jeemen*, *Keenia*, *Andamaanid*, *Nikobaarid*, *antipoodid* jt, kuigi korrektsem oleks kirjutada *Arabia* (ka *arablane*, mõlemal sõnal rõhk esimesel silbil nagu originaalkeeles), *Jemen*, *Kenya* (või *Kenja*), *Andamanid*, *Nikobarid* ja *antipodid*. Me ei kirjuta siiski *podagra* asemel *poodagra*. Kuigi ÕS nüüd lubab vormi *muhamedlane*, näib domineerivat siiski *muhameedlane*,

kuigi prohveti nimi on araabia keeles *Muhammad*. Saksa keeles on sõna hoopiski *Mohammedaner* ja eestlased hääldavad sõna pigem lühikese eelviimase silbiga – *muhamedlane* –, mis oleks iga ti korrektsem.

Kuna Eesti kuulub Euroopa Liitu ja meie inimeste võõrkeeleoskus kasvab ja Eesti on üks internetiseeritumaid maid maailmas, on loomulik, et eestlased hangivad suure osa neid huvitavat infot muukeelsetest, ennekõike ingliskeelsetest allikatest. See tähendab, et oleks mõistlik vältida eestikeelsete kohanime ja muude laenude kirjutamist suurt erinevust läänemaailmas tavalisest pruugist. Nii eestipärastamise (nt *budismi*) kui ka originaalkeele häälduse arvestamisega (*Thbilisi*) ei tohiks minna liialdusteni. Ning tuleks vältida mõlema juhtmõtte jälgimise nimel edaspidi muutmast meie sõnade kirjutamist. Kirjakeel on ka suhtlemisvahend olnuga. Ning on kummaline, kui minu eluajal on ühtsama mõistet väljendatud-kirjutatud mitmel eri viisil. Näiteks sobib kas või fotograafias viimaste aegade kasutatud kemikaal, mis

minu lapsepõlves kandis nime *kinnitaja*, siis oli *kinniti* ja nüüd *kinnisti*. Minuealised mäletavad hästi omaaegset võõraste kohanime ümbernimetamise kampaaniat, kui Madridist sai Madrid ja Liechtensteinist Lihtenstein. Nüüd oleme tagasi rahvusvaheliselt tuntumate nimede juures, kuigi näiteks *Colombia* võiks minu meelest olla edasi *Kolumbia* (mida ei keela ka ÕS), sest Kolumbusest me pole veel teinud Colón'i.

Praegu on eesti keel olukorras, kus uue ÕS-i ilmumine meenutab veidi uue moeajakirja ilmumist: nii saame teada, mis stiilid, värvid, ortograafia ja käändvormid sel sesoonil moes on. Pike-maaegset trendi aga on nende keelemoodi määravate teoste järgi raske ennustada. Mida keele puhul aga oleks siiski vaja. Niisama oleks vaja keelearendustrendi viia kooskõlla keele enda arengutrendiga, et lõhe kõnekeele ja kirjakeele vahel liiga suureks ei läheks.

JAAN KAPLINSKI

PAAR SÕNA SELGITUSEKS

Kirjutises on puudutatud mitut teemat, millest esialgu lähema kommentaarita jätaaksin araabia ja India sõnade vormistuse. Emakeele Seltsi keeleteoimkond on hakanud koostama soovitusi, kuidas kaugematest keeltest pärit sõnu eesti tekstis vormistada, ning araabia sõnade arutelu on parasjagu käsil, usutavasti samamoodi võiks vaadelda ka India kultuuripiirkonna sõnu.¹

Võõrnimedest tuletatud sõnad on üks teema, kus Jaan Kaplinski soov on tegelikult täitunud. Mitte päris ilma kõhkluseta, ent siiski on tulnud selle

reegli juurde, et tuletistes säilib lähtenime kirjutamine:² *balzaclik*, *chopinlik*, *goethelik*, *zürichlane*, *kiellane* jne. Seega on *tolkienlik*, *blairlik* jms kirjutatud täiesti reeglikohased. Mõningad varasemad tuletised (*marksism*, *darwinism*) jäävad küll mugandatud kujule, ent nende hulk enam ei tohiks kasvada. Kas teha tagasikääne ka *budismilt buddhismile* (mis vastaks reeglile), võiks küsida Eestis tegutsevate tuletelt. Mulle tundub *budismi* kirjutamine üsna harjumuspärane ja harjumuspära

¹ P. Päll, Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsuseid. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 11, lk 892–893.

² T. Erelt, Eesti ortograafia. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, lk 18–19; vt ka: S. Mäearu, Võõrnimetuletiste õigekirjutamine. – Keel ja Kirjandus 1992, nr 8, lk 489–491.

näib olevat see, mis muidu ka Jaan Kaplinskile sobib.

Teine valdkond, kus samuti tema soovid mahuvad kenasti kirjakeele soovituste raamesse, on rahvaste nimetused. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsuses rahvaste ja keelte nimetuste õigekirja kohta on nimetatud võimalust rahvasi ja keelte nimetusi mitte mugandada, näiteks Austraalia keeled *alyawarr'i, mariyedi, waray*.³ Soovitus on kasutada keelte ja rahvaste nimetustes siiski alati väiketähte, ja kui kirjapilt ei vasta eesti kirjaviisile, siis ka tsitaatsõnale omast kirjaviisi (esiletõstu), seega ka *choctaw', osage'i* oleksid mõeldavad kirjakuju. Nii on otstarbekas talitada just siis, kui kõnesolevat nimetust eesti keeles sageli nimetada ei ole vaja ja originaalkirjapilt on informatiivsem.

Gruusia nimede kirjutamise soovitusi andis õigekeelsuskomisjon 1975. aastal Uno Ussisoo ettepaneku alusel.⁴ Ka tookord vaieldi selle üle, kas hõngusega häälikuid eraldi edasi anda, ja jõuti selleni, et täpsuse huvides on see siiski vajalik. Uno Ussisoo on seda ka põhjendanud.⁵ ÕS 2006 annab soovitatava *Thbilisi* kõrval kasutatava kujuna seni tuntud *Tbilisi*. Praktikas on sageli paratamatu kasutada vahenduskeeli, kuid nende piiratusele ei tohiks siiski jäägitult alluda, ja praegu on ju meil Gruusiaga ka väga palju otsesuhtlust. Pikas vaates jääb ideaallahenduseks ilmselt see, kui grusiinid ise töötavad välja ja paluvad näiteks ÜRO kohanimekorralduskonverentsil heaks kiita oma ladina kirjutusviisi, mida kõik ladinatähelised keeled saaksid ühiselt

kasutada. See on sama põhimõte, mis praegu toimib edukalt näiteks hiina nimede kirjutamisel.

Pikkade vokaalide küsimuses on eesti keel olnud ilmselt kahe vastukäiva keelemõju all. Ühelt poolt saksa-vene-itaalia mall, mis pikendab rõhulise lahutise silbi vokaali ja mis on eestlastesse üsna sügavalt juurdunud (meenutagem, et ka paljude teiste keelte, näiteks jaapani nimede häädamine painutatakse sageli selle malli alla), teisalt põhiliselt soome keele kaudu mõjuv ja kirjapildile tuginevam lühivokaali eelistav pruuk. Nõnda ei tulegi väga imestada, kui meil on ühelt poolt *Jee-men, Araabia* (pikk vokaal on siin ladina, mitte algkeele hääduse põhjal), *antipoodid*, teiselt poolt aga *Andamanid, Nicobarid* ja *Kenya* (rööpkujuna ka *Keenia*). Mõnevõrra ilmneb vokaalipikkuse kärpimise tendentsi praegu siiski rohkem, näiteks püüdis keeleteoimkond lühivokaale eelistada rahvaste ja keelte nimetustes (*tsvana, sotho* jms) ning ka *terminaalist* sai üsna ruttu *terminal* (soomlastel siin veel *terminaali*).

ÕS-i moeajakirjaga võrdlemine ei olegi ehk nii kohatu, kui esmapilgul tundub. Nii üks kui ka teine peavad arvestama seda aega, milles nad ilmuvad. Keel muutub tasapisi meie tahtmistest hoolimata ja neid muutusi peab ÕS kajastama. Kirjakeele ning igapäevase kõneldud keele vahelise lõhe vähenemine on kindlasti üks teemasid, mis väärib tõsist arutelu. Järgmise ÕS-i ilmumiseni on veel veidi aega, kuid just praegu on mõttevahetus ÕS-i põhimõtete üle väga teretulnud, sest ettepanekuid jõuab siis ka arvesse võtta.

³ P. P ä l l, Rahvaste ja keelte nimetuste õigekiri. — Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitused. [Tallinn:] Emakeele Selts, 2000, lk 83–105.

⁴ T. E r e l t, Vene, ukraina, valgevene, gruusia ja armeenia nimed eesti kirjas. — Keel ja Kirjandus 1976, nr 6, lk 351–357.

⁵ U. U s s i s o o, Gruusia nimede kirjutamine eesti keeles. — Keel ja Kirjandus 1967, nr 6, lk 350–355.